

Федій О. А. Демографічні поняття в системі профільної географічної освіти / **Олександр Анатолійович Федій** // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [за наук. ред. О. М. Топузова]. – К., 2014. – № 5 (14). – С. 383–388.

УДК 373.5.016:911:[314]

ДЕМОГРАФІЧНІ ПОНЯТТЯ В СИСТЕМІ ПРОФІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ

О. А. Федій, кандидат педагогічних наук,

Полтавський національний педагогічний університет імені

В. Г. Короленка, старший викладач кафедри географії та краєзнавства

fedy.alexander@yandex.ua

Профільне навчання у старшій школі є основою підвищення рівня знань і умінь учнів. У статті розглядаються перспективи профілізації шкільної економічної і соціальної географії на прикладах формування демографічних понять.

Ключові слова: профільне навчання, демографічні поняття, демографічні процеси, демографічна характеристика населення.

Постановка проблеми. Профільне навчання є складовою модернізації та оновлення шкільної освіти. Введення такого навчання у старшій школі дає можливість забезпечити наступність між загальною і професійною освітою, так як вимоги вищих навчальних закладів до знань абітурієнтів, студентів першого курсу набагато вищі, ніж закладений учням базовий мінімум з усіх предметів. Роль економічної і соціальної географії у формуванні високоінтелектуального, творчого, всебічно

розвиненого підростаючого покоління зростає у зв'язку із трансформаційними процесами суспільного життя, новими вимогами до розвитку особистості в умовах глобалізації освітнього простору. Для забезпечення повноцінної освіти старшокласників у відповідності до їхніх індивідуальних особливостей шкільна географічна освіта повинна стати профільною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективна навчальна діяльність школярів є проблемою, пошуком шляхів вирішення якої займаються педагоги, психологи, філософи тощо. Для її подолання важливо продумати такі форми організації, які б забезпечили високу пізнавальну активність учнів, дали можливість підвищити науковий рівень знань і умінь учнів, стали основою для подальшого професійного самовизначення молоді. Вивчення економічної і соціальної географії в старшій школі на профільному рівні відбувається лише в останні роки, на відміну від інших предметів. Даній проблемі присвячена значна кількість публікацій науковців у фахових журналах, виступів на конференціях методистів, розробок дидактичних матеріалів вчителів. Для реалізації ідеї поглибленого вивчення географії в 10-му і 11-му класах в Україні були видані підручники, авторами яких є: В. В. Безуглий, Т. Г. Гільберг, А. І. Довгань, Л. Б. Паламарчук [2; 3] та Т. Г. Назаренко, Л. В. Тименко, О. М. Топузов [4]. Матеріал зазначених підручників спрямований на інтереси і потреби учнів у вивченні економічної і соціальної географії, виховання особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання і мобільності в умовах сучасного розвитку суспільства.

Формулювання цілей статті. Метою статті є підтвердження факту, що профілізація шкільної географічної освіти має позитивний вплив на рівень підготовки учнів 10-го і 11-го класів через глибоке вивчення багатьох тем, зокрема демографічної характеристики населення.

Виклад основного матеріалу. Надзвичайно важливо при введенні профільного навчання показати світоглядне значення шкільної географії, її

роль у підготовці учнів до роботи і дорослого життя в умовах глобалізації економічного і соціального простору. Профільне навчання у повній мірі дає можливість реалізувати основні завдання географічної освіти: узагальнити і систематизувати, розширити і поглибити знання учнів старших класів щодо всіх соціально-економічних процесів у країні та світі, їх територіальної організації. Засвоєні загальні географічні закономірності розвитку світу в попередніх класах повинні вдосконалитися через аналіз сучасних фактів і подій, виконання практичних завдань.

Одним з головних напрямів шкільної географічної освіти є вивчення населення, демографічні характеристики якого у профільній освіті можуть бути розкриті детально. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів профільного рівня для 10-го класу, в якій на вивчення населення світу виділено 13 годин проти 4 годин для звичайних класів, є найбільш змістовною щодо формування демографічних знань старшокласників. В 11-му класі вивчення учнями населення продовжується в розділах, присвячених загальній характеристиці України, в темах про глобальні проблеми людства [1]. Цікавою є програма для профільного навчання «Географія населення з основами демографії», яка має вибудовану систему демографічних знань упродовж 20 годин загального навантаження. У центрі її уваги покладено якісні та кількісні характеристики населення, необхідні для їхнього вивчення методи [1, с. 103-111]. У змісті програми міститься ретельно відібрана і дидактично оброблена система наукових демографічних понять, які спеціально виділені як опорний каркас для наукового пояснення та осмислення учнями.

Діючі програми і розроблені за їх вимогами підручники для профільного навчання вдосконалені на основі наскрізних напрямків, які пронизують всю географічну науку. Наступність і послідовність курсів географії у школі забезпечують поступове впровадження демографічних понять, що зумовлює системність знань учнів, дає їм теоретичні основи науки.

У шкільних курсах економічної і соціальної географії демографічним знанням приділена значна увага. Найпоширенішими поняттями у підручниках є: «народжуваність», «смертність», «відтворення населення», «статеві-вікова структура», «демографічний вибух», «демографічна криза» тощо. Але лише в підручнику для 10-го класу профільного рівня подається визначення населенню країни як поняттю [2, с. 85]. Це дуже важливо, адже саме поняття «населення» є ключовим у подальшому вивченні всіх демографічних процесів. В результаті утворюється багатоступінчаста система формування загальних понять у демографії: від основного поняття «населення» до всіх інших. Населення – це природно-історична самовідтворювальна спільнота людей, що проживає на певній території. Поняття «населення» у старшій школі має ряд особливостей. По-перше, населення можна розглядати як статичний об'єкт, тобто, сукупність просторових властивостей угруповань людей в межах всієї планети або окремих територій у певний момент часу. По-друге, населення можна вивчати не як стан, а динамічний процес, потік існування людей у часі, трансформації їх основних характеристик. По-третє, формування поняття є більш масштабним й динамічним і відбувається за рахунок розширення відомостей про мешканців всієї планети у порівнянні з відомостями про населення України. Формування демографічних понять в учнів 10-х і 11-х класів, потребує застосування методів, які сприятимуть ефективній реалізації освітніх ідей. Навчання за профільним рівнем допомагає учням глибше осмислити демографічні процеси, їхні тенденції, а потім і здійснити прогнозування їхнього можливого розвитку.

Відомості про сімейно-шлюбну структуру населення в підручниках з географії відсутні. Важливість цих відомостей пов'язана зі становленням молодих людей у суспільстві, їхньою життєдіяльністю. Саме від них залежать показники шлюбності та розлучуваності, що безпосередньо відображається на природному русі в державі. Лише у О. М. Топузова, Т. Г. Назаренко, Л. В. Тименко [4, с. 117-119] розкриті особливості

сімейно-шлюбної структури населення України і світу, проблеми функціонування різних типів сімей і важливість їх планування.

Для глибокого аналізу особливостей, тенденцій і закономірностей соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві на мікрорівні, тобто у родині, необхідно вивчити сімейно-шлюбну структуру населення – розподіл населення за сім'ями різного типу і станом індивіда у сім'ї. Її вивчення на уроках географії є необхідним з огляду не лише соціальних потреб держави, а й морально-психологічного стану суспільства. Знання учнів про сімейно-шлюбну структуру населення можуть вплинути на їхнє ставлення до виконання обов'язків у майбутньому подружньому житті: чоловіка і жінки, матері і батька. У демографії використовують такі типи сімей, що дають змогу вивчити характер участі сім'ї у відтворенні населення за: наявністю шлюбної пари, тривалістю шлюбу, статтю, віком, наявністю дітей та їх числа.

Сім'я є соціально-демографічною одиницею, яка у світі сприймається неоднозначно. Її величина, структура, законодавча основа в різних країнах надзвичайно різноманітні, що і викликає зацікавленість учнів. Питання про її сутність, ознаки, роль у суспільстві хвилюють людську думку з найдавніших часів. Посилення в останні десятиріччя інтересу соціологів, демографів, психологів, до проблем відтворення населення у багатьох європейських країнах, зокрема в Україні, викликане рядом причин. Одна з них – зміна типу репродуктивності сім'ї: багатодітний тип сім'ї витісняється середньодітним і, ще частіше, малодітним. Для демографії наявність юридично оформлених відносин між подружжям не має вирішального значення.

Шлюб (від слов'янського «слюб» – з'єднання по любові) – історично зумовлена, санкціонована суспільством форма взаємин між чоловіком і жінкою, яка визначає їхні права і обов'язки щодо одне-одного й щодо дітей. Шлюб тісно пов'язаний із сім'єю і являє собою моногамний сімейний союз одного чоловіка й однієї жінки. Полігамна сім'я має два

види: союз одного чоловіка і двох чи декількох жінок (полігінія), однієї жінки і двох чи декількох чоловіків (поліандрія), закріплений законом або культурними традиціями. Вік для створення сім'ї в країнах визначений законом: для чоловіків 18-21 рік, для жінок 16-18 років. Але в багатьох мусульманських і латиноамериканських католицьких країнах для жінок він дорівнює 12 років, а в Нігерії – 9 років.

Основними завданнями на уроках старшої школи виступають аналіз фактів, картографічного та текстового матеріалу щодо розвитку населення світу й порівняння їх по країнах і регіонах, виявлення тенденцій змін якісних і кількісних характеристик (статевої, вікової, соціальної структур), визначення конкретних заходів поліпшення демографічної ситуації у світі. Відтворення населення – це постійне оновлення його чисельності і структури у процесі зміни поколінь людей через народження і смерть. Сучасні погляди на динаміку чисельності населення відбиває концепція демографічного переходу. Вона пов'язує особливості демографічного стану суспільства з економічним розвитком і соціальним прогресом залежно від чотирьох фаз демографічного розвитку. У більшості підручників дана детальна характеристика першому і другому типам відтворення населення. Утім, слід зазначити, що поняття, які сприяють розумінню учнями необхідності переходу держав світу від другого до першого типів відтворення населення, не розкриті. Так, поняття «демографічний перехід» у вигляді схеми-графіка відображено лише у підручнику для профільного навчання для учнів 11-го класу [3, с. 281–283]. Автори вдало розширили обсяг інформації за рахунок чотирьох схем-графіків, які демонструють фази демографічного переходу для країн Африки, Європи, Північної і Латинської Америки, найяскравіше демонструють особливості процесів народжуваності, смертності та природного приросту в даних регіонах.

У зв'язку із розвитком географічної науки і впровадженням передового практичного досвіду виникають потреби у введенні нових

понять, які відображають багатогранні аспекти життєдіяльності населення і все частіше з'являються у пресі, на телебаченні та у буденному житті. До них можна віднести «золотий мільярд», «чорна демографічна діра», «демографічне омолодження», «демографічне старіння». Нові поняття забезпечують сучасні підходи до висвітлення демографічної характеристики населення України і світу.

Висновки. Проблема демографізації змісту шкільних курсів географії значною мірою вирішується завдяки впровадженню профільного навчання. Профілізація дає необмежені можливості для вивчення тем, які сприятимуть поглибленню та поширенню географічних знань, зокрема демографічних, введенню нових термінів та розширенню понять. Демографізація географічної освіти в школі враховує рівень розвитку сучасної економічної і соціальної географії, відібраний на цій основі новий навчальний матеріал.

Список літератури:

1. Географія. 10-11 класи : Програми для профільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах [Текст] / [Н. Бєскова, В. Бойко, С. Кобернік та ін.]. – К. : Пед. Преса, 2005. – 172 с.
2. Паламарчук Л. Б. Географія : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. : профіл. рівень [Текст] / Л. Б. Паламарчук, Т. Г. Гільберг, В. В. Безуглий. – К. : Генеза, 2010. – 304 с.
3. Паламарчук Л. Б. Географія : Підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. : профіл. рівень [Текст] / Л. Б. Паламарчук, Т. Г. Гільберг, А. І. Довгань. – К. : Генеза, 2011. – 304 с.
4. Топузов О. М. Економічна і соціальна географія світу : Підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. (профільн. рівень) [Текст] / О. М. Топузов, Т. Г. Назаренко, Л. В. Тименко. – К. : Пед. думка, 2009. – 304 с.

Оформлення списку літератури в романському алфавіті (латиницею):

1. Geografiy. 10-11 klas : Programa dly profilnogo navchany v zagalnoosvitnih navchalnykh zakladiv [Text] / [N. Bescova, V. Boyko, S. Kobernik ta inshi], (2005), p. 172, (ukr).

2. Palamarchuk L.B. Geografiy : Pidruchnyk dly 10 klasu zagalnoosvitnih navchalnykh zakladiv : profilny riven [Text] / L.B. Palamarchuk, T.G. Gilberg, V.V. Bezugly, (2010), p. 304, (ukr).

3. Palamarchuk L.B. Geografiy : Pidruchnyk dly 11 klasu zagalnoosvitnih navchalnykh zakladiv : profilny riven [Text] / L.B. Palamarchuk, T.G. Gilberg, A.I. Dovgan, (2011), p. 304, (ukr).

4. Topuzov O.M. Ekonomichna I socialna geografiy svitu : Pidruchnyk dly 10 klasu zagalnoosvitnih navchalnykh zakladiv : (profilny riven) [Text] / O.M. Topuzov, T.G. Nazarenko, L.V. Tymenko, (2009), p. 304, (ukr).

Федий А. А. Демографические понятия в системе профильного географического образования.

Аннотация. Профильное обучение в старшей школе является основой повышения уровня знаний и умений учеников. В статье рассматриваются перспективы профилизации экономической и социальной географии на примерах формирования демографических понятий.

Ключевые слова: профильное обучение, демографические понятия, демографические процессы, демографическая характеристика населения.

Fediy O.A. Demographic concepts in the systems of specialized geographical education.

Annotation. One of the ways of economic and social geography is a learning of population. Demographic characteristics of the population is an

important component of school geography education. In the article the of there are demographic concepts explained in geography textbooks for profile level, which facilitate students' understanding by 10th and 11th grade complete the demographic characteristics of the population of the country and the world.

The population of the world, country or region in the courses of economic and social geography for the 9th and the 10th grades is evaluated by the population size, gender- and age-specific, domestic and marital structure, social status and employment, quality of life and characteristics of marriage age, marriage serial number, number of children in a family, age of women at birth of a child. Students of secondary educational institutions should possess such general system knowledge and the link it. While studying the population of a country and the world during geography lessons, the students' knowledge develops through a process of thinking and concepts formation.

Keywords: specialized education, demographic concepts, demographic trends, demographic characteristics of the population.